

O RECONSIDERARE A PLANULUI COLONIEI DACICA SARMIZEGETUSA¹

GICĂ BĂEȘTEAN

Muzeul Civilizației Dacice și Romane Deva

gica2bae@yahoo.com

Cuvinte cheie: Dacia, Colonia Dacica Sarmizegetusa, urbanizare, fază de lemn, fază de piatră

Keywords: Dacia, Colonia Dacica Sarmizegetusa, urbanization, wooden phase, stone phase

Discuțiile purtate în jurul începuturilor Sarmizegetusei romane au fost numeroase. Chiar dacă unii autori au refuzat ideea existenței unui castru înaintea orașului roman, s-a exprimat o oarecare unanimitate în ceea ce privește o extindere ulterioară a așezării spre vest, deși se cunoștea faptul că în partea respectivă nu a existat urma de scoatere a unei incinte de piatră. Noutatea adusă de materialul de față este aceea că, pe baza a ceea ce se cunoștea deja și a săpăturilor întreprinse de autorul acestor rânduri în partea de vest a forului Coloniei Dacica Sarmizegetusa și în afara zidurilor de incintă, poate fi reinterpretată situația arheologică a primului și singurului oraș din provincia Dacia, cel puțin în timpul împăratului Traian.

În cadrul teoriilor mai vechi referitoare la începuturile Sarmizegetusei² s-au delimitat două mari ipoteze de lucru. Prima, conform căreia inițial aici a existat un

¹ Acest material a fost supus atenției mai multor reviste de specialitate, în forme diferite. Răspunsurile primite de la colegiile redacționale ale publicațiilor *Ephemeris Napocensis*, *Apulum*, *Pontica* sau *SCIVA* au fost variate. Au fost invocate motive de genul neîncadrării în formatul revistei sau faptul că nu prezintă probleme specifice unei anumite arii geografice sau istorice, însă cel mai des invocat motiv a fost acela că materialul este plin de erori, prezintă teorii fanteziste și, mai ales, că nu aduce nimic nou în ceea ce se cunoștea deja. Dacă primele obiecții au fost mai ușor de acceptat, refuzul pe motive de fantezie sau lipsa de noutate este mult mai greu de înțeles. La *SCIVA* s-au întocmit chiar niște referate pline de erori și de greșeli flagrante de ordin științific, iar unul dintre referenți a fost Mihaela Mănucu Adameșteanu (a se vedea, în acest sens, prefața la volumul G. Băeștean, T. Albușescu, *Monografia istorico-etnografică a localității Sarmizegetusa*, Deva, 2012). Chiar dacă materialul nu aduce mari noutăți de ordin epigrafic, numismatic sau arheologic, interpretarea datelor cunoscute până în acest moment modifică total teoria și curente referitoare la începuturile Sarmizegetusei și chiar ale provinciei Dacia. La *Acta Musei Napocensis* acest articol a fost blocat timp de mai mulți ani, în așteptarea unui referat, care a fost amânat la nesfârșit. Mi s-a spus că referentul acestui material ar fi trebuit să fie domnul Alexandru Diaconescu, unul dintre profesorii mei, de la care am învățat foarte multe, dar care, alături de Ioan Piso, un alt profesor și chiar conducător de doctorat al meu, se numără printre cei mai fervenți susținători ai teoriei orașului fără un castru anterior. Mi s-au propus unele modificări, fără a mi se spune exact despre ce este vorba, mai ales pentru faptul că eu am respins orice modificare de fond. Astfel, s-a ajuns la o întârziere cu aproape cinci ani a publicării materialului fără a se mai deschide vreodată acest subiect. Iar la întrebarea adresată în vara anului 2015, referitor la soarta materialului, răspunzându-mi-se că se așteaptă în continuare referatul de la domnul A. Diaconescu, am decis reorientarea spre o altă publicație.

² Potrivit acestor teorii, Sarmizegetusa a fost fondată imediat după sfârșitul celui de-al doilea război dacic, în anul 106, cu veteranii lăsați la vatră după încheierea luptelor. Orașul va cunoaște două mari etape urbanistice, în prima a fost suprapus castrul preexistent, iar în cea de-a doua a avut loc o prelungire spre V cu aproximativ 200 m. Această teorie a cunoscut unele corecții, cum a fost cea adusă de I. Piso și A. Diaconescu, care au demonstrat prezența unui for în locul așa-numitului palat al augustalilor, dar au

castru, care a ajuns să cunoască și o fază de piatră, peste care se va dezvolta orașul care va cunoaște o extindere ulterioară spre vest³; și cea de-a doua, conform căreia așezarea a cunoscut de la început statutul urban, trupele din *Leg. IIII FF* doar au participat la lucrările de construcție, iar la un moment dat a avut loc o mărire a suprafeței locuirii spre apus⁴.

Prin reinterpretarea situației arheologice cunoscute până în acest moment și prin analiza cercetărilor desfășurate în spațiul denumit *Insula 3*, vom încerca să enunțăm o a treia ipoteză, care reprezintă o cale de mijloc între teoriile de mai sus.

În timpul săpăturilor arheologice la așa-numita *Insula 3*, atât în straturile deranjate de intervențiile târzii, cât și în cadrul structurilor din faza de lemn, au fost descoperite mai multe piese de echipament militar⁵. În ceea ce privește aspectul și funcționalitatea clădirilor fazei de lemn, putem observa că acestea se aliniază la est și la vest față de drumul care străbate suprafața Su₁, au o formă dreptunghiulară, alungită, se orientează pe direcția nord-sud și sunt compartimentate pe aceeași direcție (**Fig. 1**).

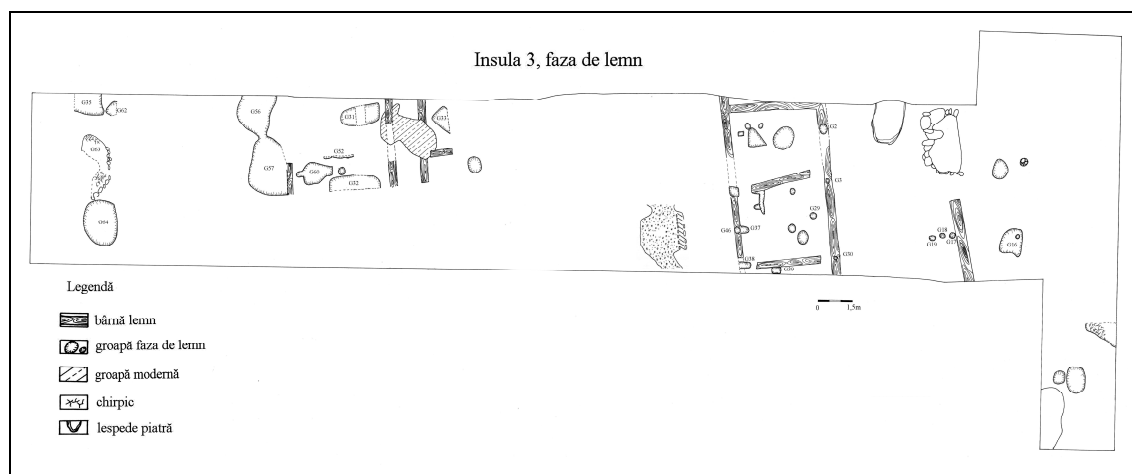

Fig. 1. *Insula 3*, faza de lemn

Monedele descoperite în faza de lemn a *Insulei 3* au fost emise în timpul împăratului Domițian și la începutul domniei lui Traian⁶. Este vorba despre un sestert, databil în 98-99⁷, și un as, cu datarea 103-111⁸. Tot de aici provine și o fibulă timpurie,

negat prezența unui castru înaintea orașului (Piso, Diaconescu 1986, p. 161-183). O altă corecție importantă a fost adusă de diploma militară de la Ranovac, care atestă existența unui nou guvernator al Daciei, Iulius Sabinus, înaintea celui considerat, până la acea dată, întâiul și fondatorul Sarmizegetusei, Decimus Terentius Scaurianus (Garbsch 1989, p. 137-151).

³ Branga 1977, p. 189; Branga 1980, p. 31; Alicu 1980, p. 23-28; Daicoviciu, Alicu 1984, p. 13; Strobel 1984, p. 95-96, este cel care atribuie printre primii construcția castrului de la Sarmizegetusa legiunii a XIII-a Gemina; Bărbulescu 1987, p. 156-157; Gudea 1997, p. 37; Eck, Lobüscher 2001, p. 263; Lobüscher 2002, p. 91-100; Opreanu 2006, p. 51-74, autorul ia în considerare posibilitatea existenței unui castru al legiunii a XIII-a Gemina la Sarmizegetusa; Timoc 2006, p. 345.

⁴ Piso, Diaconescu 1986, p. 161-183; Etienne, Piso, Diaconescu 1990, p. 273-297; Diaconescu 1997, p. 84-89; Etienne, Piso, Diaconescu 2002-2003, p. 60-88; Piso 2006, *passim*; Diaconescu, Bota 2009, p. 13-19.

⁵ Băeștean, Barbu 2015, p. 181-192.

⁶ Monedele au putut fi determinate cu ajutorul lui Cristian Găzduc.

⁷ *RIC II*, p. 489.

⁸ *RIC II*, p. 503.

încadrată de către Sorin Cociș la începutul secolului al doilea și care are analogii în provincii precum Pannonia, Noricum și Dacia⁹.

Echipamentul militar roman descoperit până în prezent în *Insula 3*, în stratul aparținând primei faze constructive de la Sarmizegetusa, ne permite emiterea unor concluzii¹⁰. Astfel, sunt reprezentate toate categoriile de echipament: armamentul ofensiv, cel defensiv, echipamentul personal (cum ar fi centiroanele), accesoriile de *dolabra* sau cele de cort.

Chiar dacă am lua în considerare posibilitatea ca veteranii romani stabiliți în colonia întemeiată de Traian, într-un teritoriu nou cucerit și, deci, considerat a beneficia de o securitate precară, să-și fi păstrat o parte din arme, pentru siguranța personală, tot nu avem o explicație validă pentru prezența în această zonă a numeroaselor fragmente de echipament militar¹¹. De altfel, existența unei colonii de veterani este mai ușor de afirmat, decât de argumentat. Despre veteranii care s-au stabilit la Sarmizegetusa știm că provin din diverse unități, fie legionare – *Leg. XIII Gemina*, *Leg. XV Apolinaris*, *Leg. V Macedonica*, fie din diferite cohorte de auxiliari – *cohors I Vindellicorum*, *cohors I Augusta Thracum*, *cohors II Flavia Commagenorum*, *cohors III Delmatarum* sau *numeri* – *numerus Palmyrenorum (?) Optatiensium*. În Colonia Dacica, dintre cei 15 veterani atestați, doar 7 au deținut demnități municipale. Având în vedere că situația epigrafică de la Sarmizegetusa este una dintre cele mai bine cunoscute din provincia Dacia, ne întrebăm dacă din cele câteva sute de inscripții înregistrate, numărul de 15 este într-adevăr reprezentativ pentru o comunitate de veterani¹².

Întrucât diplomele de la Ranovac¹³ și de la Porolissum¹⁴ atestă lăsări la vatră destul de târzii, în anii 109, respectiv 110, se întărește ipoteza unui război care durează și nu se încheie la 106. Este sigur că primii veterani se vor așeza la Sarmizegetusa după fondarea coloniei. Această idee este susținută de cazurile lui C. Iulius Valerius, veteran al *Legio XIII Gemina Severiana*, devenit decurion și duumvir al Coloniei Sarmizegetusa *Metropolis*¹⁵ și de cel al lui M. Ulpius Martialis, veteran și decurion al aceleiași Colonii Sarmizegetusa *Metropolis*¹⁶. Or, se știe că atât epitetul legiunii a XIII-a *Gemina*, acela de *Severiana*, cât și cel al orașului, acela de *Metropolis*¹⁷, se datează în secolul al III-lea. Pe de altă parte, majoritatea covârșitoare a inscripțiilor de veterani sunt pe marmură. Or, conform analizei arheologilor care au săpat în zona forului, acest material începe să fie folosit la Sarmizegetusa în perioada antonină târzie (după 160)¹⁸. Chiar dacă folosirea marmurei nu este cel mai bun element de datare, ne este greu să credem că veteranii își ridicau astfel de monumente atunci când inscripția de fondare a forului dedicată împăratului Traian era sculptată în calcar¹⁹, iar monumentul dedicat guvernatorului C. Avidius Nigrinus este realizat din gresie²⁰. Toate aceste date arată cu claritate faptul că marea majoritate a veteranilor se vor așeza în oraș la o dată mult mai

⁹ Cociș 2004, p. 52, pl. XII-173.

¹⁰ Alicu *et al.* 2010, p. 166-167; Petculescu, Băeștean, Barbu, în pregătire.

¹¹ Băeștean 2012a, p. 131-150.

¹² Alicu, Paki 1995, p. 51-85.

¹³ Garbsch 1989, p. 137-151.

¹⁴ *IDR* I, 1.

¹⁵ *IDR* III/2, 113.

¹⁶ *IDR* III/2, 391.

¹⁷ Daicoviciu 1966, p. 153-171.

¹⁸ Etienne, Piso, Diaconescu 2002-2003, p. 96-101; Piso 2006, p. 90-91; Diaconescu, Bota 2009, p. 138.

¹⁹ Diaconescu 2006-2007, p. 95-106.

²⁰ *CIL* III 7904 = *IDR* III/2, 205.

târzie. Prin urmare, aportul lor inițial, dacă a existat cumva, a fost extrem de redus și în niciun caz nu putem lua în calcul, pe baza datelor de moment, o colonie de veterani, ci una de civili.

Formularea ipotezei privind întemeierea unei colonii de veterani a fost mai degrabă rezultatul unui raționament logic, bazat pe faptul că la încheierea celui de-al doilea război, în 106, soldații combatanți care și-au încheiat stagiul militar trebuie să fi fost împroprietăriți pe pământul pentru care au luptat. Numai că această părere a fost depășită în momentul în care diploma militară de la Ranovac îl atestă pe primul guvernator al provinciei, în persoana lui Iulius Sabinus, altul decât cel considerat până la acea dată ca fiind întâiul înalt funcționar al Daciei, respectiv Decimus Terentius Scaurianus. Chiar dacă am accepta lăsarea la vatră a soldaților în anul 107, în timpul lui Sabinus, rămâne semnul de întrebare asupra datării diplomei doar în 109. În aceste condiții se conturează o mare dilemă: fie avem veterani lăsați la vatră înaintea fondării coloniei, fie se va fonda colonia, dar care vor fi veteranii colonizați? Iar dacă fondarea Sarmizegetusei va avea loc doar între 108-110 (sau poate chiar 112), în timpul celui de-al doilea guvernator, pare mai mult decât improbabil ca acei soldați să fi așteptat undeva în Imperiu până la rezolvarea situației. Numai dacă nu cumva au acceptat să mai aștepte sub arme pentru o vreme, până la crearea condițiilor necesare. Totuși, este foarte ciudat faptul că s-a acceptat în lumea științifică destul de ușor apariția funcționarului, dar nu s-a observat și consecința imediată a acestui fapt, și anume, că în nici un caz nu aveau cum să existe veterani la momentul 106 sau imediat după aceea, tocmai pentru că războiul nu se încheiase. Iar dacă lăsarea la vatră s-a făcut în timpul lui Iulius Sabinus, acei foști soldați probabil că erau demult plecați la momentul fondării orașului. Probabil că doar inerția a fost cea care a dus mai departe o ipoteză lipsită de argumente cel puțin logice, dacă nu științifice.

Cei care au refuzat să admită o prezență militară înainte de fondarea orașului, chiar dacă analizează posibilitatea ca acea clădire centrală din faza de lemn să fie o *principia*, resping această idee din cauza existenței clădirilor civile situate la S de aceasta²¹. Singura mare problemă este de natură arheologică și anume faptul că nu se poate face o comparație între clădirea centrală, din prima fază de lemn și cele situate în partea de S, despre care ni se spune: „Clădirile au fost la un moment dat demolate prin incendiere și au fost refăcute după aproximativ același plan”, deci ele provin din faza a doua de lemn. Doar barăcile militare descoperite în *Insula 3* pot fi o comparație viabilă, întrucât aici avem de-a face cu o singură fază de lemn, iar datarea cu monede este identică cu cea din zona *principiei*.

Pe de altă parte, s-a încercat identificarea unui castru, pentru că și așa este foarte greu de explicat prezența celebrului strat 9 din curtea forului, undeva în zona amfiteatrului și a templelor²², în orice caz, undeva în afara orașului. Din acest motiv am folosit bibliografia și situația arheologică cunoscută din cercetarea obiectivelor situate în afara zidurilor de incintă ale orașului, pentru a identifica un posibil loc de amplasare a castrului. Având în vedere că toate aceste obiective se întind din partea de răsărit a orașului până în partea de sud-vest a acestuia, iar suprafața cercetată în cazul unora dintre ele a fost destul de întinsă (este cazul zonei templelor, a amfiteatrului și a complexului termal situat la sud de el), considerăm că rezultatele ar trebui să fie destul de reprezentative.

²¹ Piso 2006, p. 74-76; Diaconescu 2010, p. 143-144.

²² Diaconescu 2010, p. 139.

Singurele artefacte care pot fi legate de activitatea soldaților ar fi cele câteva epigrafe ce amintesc militari sau veterani și ștampilele legiunilor *III Flavia Felix* și *XIII Gemina*.

Urmele de distrugere apar peste tot. De exemplu, în cazul templului lui Mithras sunt atestate două astfel de niveluri²³. În cea mai mare parte a cazurilor, distrugerile sunt datate în timpul războaielor marcomanice și mai târziu, prin urmare în faza de piatră a clădirilor.

Dacă publicarea cercetărilor mai vechi ar putea să ridice unele semne de întrebare legate de acuratețea datelor, nu credem că situația cercetărilor recente ar mai trebui să se confrunte cu astfel de probleme. Este cazul clădirii EM 23 cercetată nu departe de zidul de răsărit al orașului și publicată cu numeroase date de natură stratigrafică și chiar cu materialul arheologic descoperit²⁴. Singurele distrugerii semnalate sunt la niște clădiri de lemn de pe vremea războaielor marcomanice. Nu se pune problema descoperirilor de natură militară sau a unor piese de echipament militar. Cuptoarele de olărie descoperite la sud și la est de oraș atestă în mod clar o producție locală, dar nimic care să ateste prezența soldaților²⁵. Nici săpăturile desfășurate în campanii succesive după anul 2000, în necropola de E, nu au adus mărturii concludente, cu excepția unui vârf de lance²⁶.

Desigur, nu ar trebui neglijate rezultatele periegezei organizate în primăvara anului 1995 de Universitatea „Babeș-Bolyai” din Cluj, reprezentată de Alexandru Diaconescu, și Global Research and Discovery Network. Cu acest prilej, o echipă de amatori din Statele Unite a „periat” câmpurile situate în exteriorul orașului cu detectoare de metal, sub supravegherea arheologilor români. În interiorul orașului, cercetarea s-a limitat, în cea mai mare parte, la for, sau în câteva puncte situate chiar lângă zidul de est al orașului²⁷. Cu acest prilej au fost scoase la iveală piese importante pentru istoria provincială²⁸, precum și un număr mare de monede²⁹. Numărul artefactelor militare este greu de precizat, întrucât materialul nu a fost prelucrat în totalitate, dar nu a fost publicată, deocamdată, nici măcar o piesă.

În partea de est am putea merge chiar și mai departe, până la Ostrov, unde, pe un câmp situat spre Sarmizegetusa se află în curs de cercetare o construcție de tip *villa*³⁰, iar în jur se mai pot observa urmele altor câteva. Până în acest moment nu se poate vorbi despre nici un fel de dovezi care să ateste măcar prezența unor veterani.

În partea de nord situația este asemănătoare. În zona templelor cercetate în anii '70³¹ ai secolului XX, nu au fost remarcate nici un fel de structuri sau obiecte care să poată fi puse în legătură cu soldații. Aceste săpături au fost reluate în urmă cu doi ani de o echipă clujeană sub conducerea lui A. Diaconescu, dar care nu a putut pune în

²³ Rusu-Pescaru, Alicu 2000, p. 84.

²⁴ Diaconescu 1995, p. 262-264, 2, pl. II/3; Diaconescu, Bota, Voișan 2006, p. 886-890.

²⁵ Daicoviciu, Alicu 1984, p. 46; Alicu 1984, p. 467-475; Alicu, Paki 1995, p. 24-25.

²⁶ Piso *et al.* 2002, p. 274; Marcu, Țentea, Rădeanu 2003, p. 457, pl. 103; Marcu, Rădeanu, Țentea 2004, p. 290; Marcu, Rădeanu, Țentea 2005, p. 324-326; Piso *et al.* 2006, p. 311; Băeștean *et al.* 2007, p. 307-308; Băeștean *et al.* 2008, p. 270; Băeștean, Marcu, Țentea 2009, p. 192.

²⁷ Găzdac *et al.* 2005, p. 231-246.

²⁸ Bulzan 1997, p. 373-379; Diaconescu 1998, p. 77-86; Bulzan 1998, p. 69-76; Găzdac 1998, p. 351-353; Piso, Băeștean 2000, p. 223-229; Alicu, Diaconescu 2008, p. 199-200, 3, fig. 3.

²⁹ Găzdac, Cociș 2004, p. 66-70, 117, 124.

³⁰ Băeștean, Tutilă 2010, p. 173-183.

³¹ Daicoviciu *et al.* 1975, p. 225-232; Daicoviciu, Piso 1975, p. 159-163; Alicu 1978, p. 173-177; Alicu 1979, p. 625-629.

evidență urme ale unei faze de lemn sau, măcar, echipament militar. De altfel, în raportul de săpătură concluzia este destul de clară: „Nu am găsit nici un fel de urme de la o distrugere violentă din timpul războaielor marcomanice, sau de la alte structuri de lemn ori de piatră, care vor fi precedat construirea templului” sau „În orice caz, cu excepția elementelor semnalate de vechile săpături în colțul de nord-vest, nu există aici urme pre-marcomanice, astfel încât putem conchide că în cursul sec. II d. Chr. pe acest loc se găsea un teren viran”³².

În urmă cu câțiva ani, o echipă germană a descoperit și a cercetat un templu necunoscut la Sarmizegetusa³³. În fața clădirii au fost identificate gropi de par din lemn, aceștia formând, probabil, un portic pentru clădirea de piatră. Nici unul dintre numeroasele materiale descoperite într-o săpătură, totuși, destul de restrânsă ca suprafață, nu poate fi asociat soldaților. Doar numele de pe inscripția căzută la intrare aparține centurionului legionar C. Postumius Pansa, dar construcția de piatră scoate din discuție o edificare timpurie. Și în cazul unei *villa suburbana*³⁴ descoperită în anul 1936 la nord de amfiteatru este atestat un nivel de distrugere prin foc, probabil tot din timpul războaielor marcomanice.

În săpăturile desfășurate pe proprietatea dlui. Emil Crișan³⁵ (**Fig. 2**), situată lângă Muzeul Vechi, la o distanță de câțiva zeci de metri de incinta de nord a orașului, au fost descoperite urme de scoatere a unor pereți de lemn, dar care par a avea un caracter civil, iar printre materialul scos la iveală nu se numără nici măcar o singură piesă care să fi aparținut vreunui soldat.

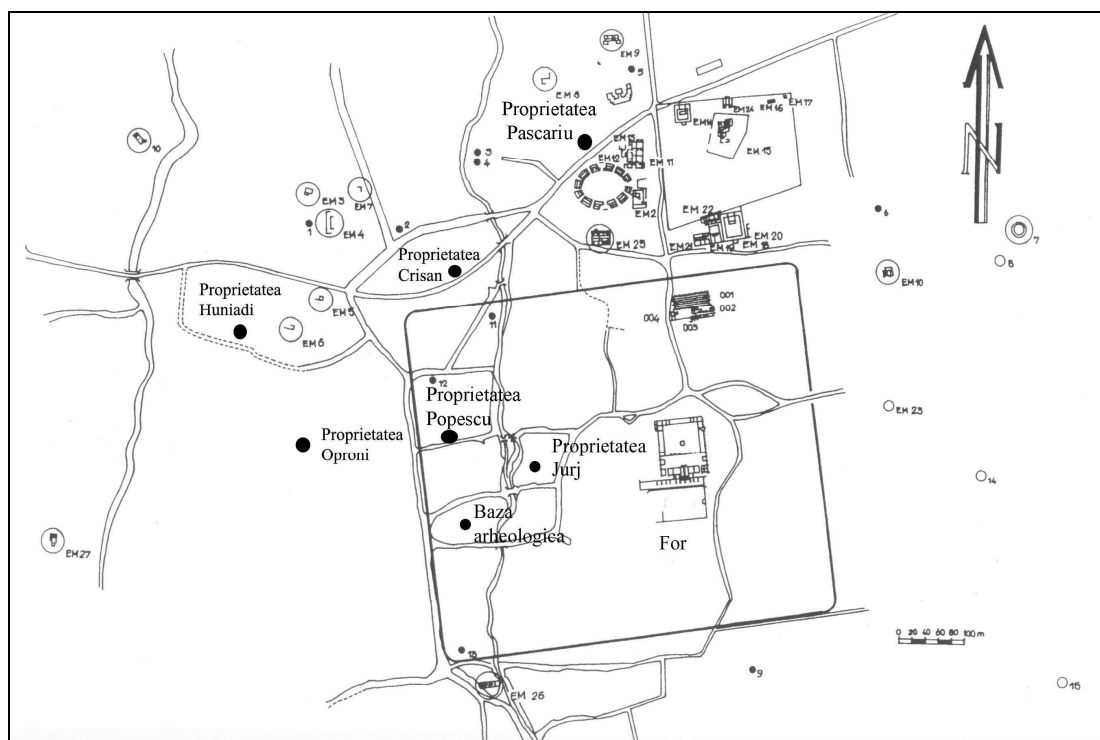

Fig. 2. Plan de situație arheologică (după Alicu, Paki 1995, pl. I)

³² Ciongradi *et al.* 2014, p. 122.

³³ Fiedler, Höpken 2007, p. 435-466.

³⁴ Floca 1937, p. 25-43.

³⁵ Piso, Roman, Diaconescu 2005, p. 318-319.

În schimb, între secțiunile arheologice și zidul de nord se întindea pe direcția E-V un șanț de dimensiuni mari, cu două faze de funcționare (**Fig. 3**).

Fig. 3. Șanțul cu două faze (Foto: G. Băeștean)

Ținând cont de distanța mică față de incinta orașului, considerăm că, cel puțin ca ipoteză de lucru, l-am putea privi ca pe fortificația ce venea să o completeze pe cea a primei așezări în momentul în care aceasta se va extinde spre V. Este doar o ipoteză încă neverificată pe celelalte laturi și fără a ști cât de mult se extinde.

Dacă ar fi fost construit în faza de piatră, am fi putut să privim, eventual, acest șanț ca pe o dublare a celor existente în timpul războaielor marcomanice. Dar faptul că a funcționat și în faza de lemn, cel mai probabil în cea de-a doua, credem că ne îndreptățește să înaintăm această ipoteză, fiind săpat puțin în fața celor din prima fază de lemn. Însă, pentru a vorbi de lucruri concrete, ar trebui ca această soluție să poată fi verificată și pe latura de V sau în colțul de S-V a incintei orașului.

Totuși, în acest caz soldații ar putea fi amintiți, întrucât de aici provine primul fragment de țiglă cu ștampila legiunii a XIII-a Gemina descoperit în epoca contemporană într-o săpătură arheologică³⁶. Descoperirea celorlalte ștampile aparținând acestei unități în epoca modernă a fost considerată principalul motiv pentru care s-a respins prezența ei la Sarmizegetusa. Este foarte adevărat că nu putem demonstra prezența sa efectivă sau dacă nu cumva doar a aprovizionat colonia cu materiale de construcție, atât de necesare pentru refacerea de după distrugerile din timpul războaielor marcomanice. Această datare mai târzie se bazează pe faptul că în majoritatea cazurilor numele legiunii este însoțit de diverse antroponime. Iar faptul că alte două exemple par să provină din partea de est sau de nord a orașului, nu face decât să întărească această ipoteză, fiind zonele din afara zidurilor expuse unui atac extern, despre care avem știință, la fel cum știm că nu s-a reușit pătrunderea în interior³⁷.

³⁶ Băeștean 2008-2009, p. 165-172.

³⁷ IDR III/2, 76; Daicoviciu, Piso 1975, p. 159-163.

Tot în partea de nord au fost descoperite cele două mozaicuri policrome³⁸ care, alături de sarcofagele dintr-o bucată, pe care nu le regăsim, de exemplu, în cimitirul de est, ce provin din necropola de V, ar putea indica o zonă rezidențială situată la poala pădurilor din partea de miazănoapte a Țării Hațegului. Pe teritoriul satului Breazova, situat mai spre răsărit față de acest cartier sarmizegetusan, au fost observate în mai multe puncte urmele unor clădiri de piatră, cărămizi și țigle de epocă romană. A mai fost identificat un cuptor pentru ars ceramica, monede și morminte romane³⁹. Nici un fel de urme lăsate de soldați.

În vara anului 2015, pe proprietatea Pascariu (**Fig. 2**), în urma unei săpături arheologice preventive, nu am surprins în trei unități de săpătură, două secțiuni aflate la o distanță de 10 m față de un carou, nici un fel de urmă de construcții romane, cu atât mai puțin o fază de lemn. În acest caz discutăm despre o cercetare întreprinsă la aproximativ 50 m față de amfiteatrul Coloniei Dacica Sarmizegetusa, care cunoaște cel puțin o fază de pământ.

În aceste condiții ale cunoașterii arheologice, cel puțin până în acest moment, afirmațiile lui A. Diaconescu: „Probabil în ajunul celui de al doilea război dacic, la începutul anului 105, un corp de armată, cuprinzând cel puțin o legiune și auxiliile aferente, a plecat de la Zăvoi, ocupând o poziție avansată în capătul de vest al Țării Hațegului, în zona viitoareii colonii a lui Traian. Trebuie să fi fost o tabără de vară, castra estiva, unde corturile de piele, papillones, erau protejate contra ploii de construcții ușoare de lemn, un fel de șoproane. Castrul a fost curând atacat de rebelii daci și incendiat. El va fi fost amplasat în capătul nordic al platformei formate de conul de dejecție al pâraielor Apa Mică și Odovarnița, poate pe locul viitorului amfiteatru și în zona templelor. Cert este că după terminarea construirii forului de piatră și demolarea completă a celui de lemn, a fost adus din zona încă liberă de construcții un strat de amenajare-nivelare, de acum celebrul *context 9*”⁴⁰ sau „Prin urmare, în primii ani de după cucerire la Sarmizegetusa se vor fi găsit pe lângă garda guvernatorului consular și alte trupe, printre care și o vexillație a legiunii a IV-a Flavia Felix, însărcinată cu construirea viitorului oraș. Cohabitarea militarilor cu civilii în această perioadă este sugerată de câteva situații încă insuficient explicate. Dacă privim pe planul general de la Fig. 4, trebuie să remarcăm că drumul imperial de la Tibiscum spre Apulum nu trece prin oraș, ci prin fața sa, separând colonia de zona amfiteatrului și a templelor, care nu a fost adsignată coloniștilor, așa cum au fost împărțite terenurile de la est și sud de oraș. Motivul poate fi acela că în momentul efectuării centuriației aici se găsea o tabără militară.”⁴¹, contrariază și sună discordant.

Pe de o parte, niciunde în partea de nord nu avem atestate structuri sau piese surprinse în contexte clare care să le aparțină soldaților⁴². Pe de altă parte, nu înțelegem cum a avut loc această presupusă coabitare. Bănuim că nu se pune problema unor *canabae* având în vedere faptul că avem de-a face cu o *colonia deducta* precum și timpul scurt petrecut de trupe aici, cel puțin în contact cu civilii. Au stat militarii în corturi în timp ce le construiau clădiri de lemn coloniștilor? Și-au construit civilii singuri clădirile din lemn în timp ce erau apărați de armata cazată sub cerul liber timp de câțiva ani, până

³⁸ Daicoviciu, Alicu 1984, p. 66.

³⁹ Mitrofan 1974, p. 41; Tatu, Popa, Kalmar 1988-1991, p. 94; Popa 2002, p. 44.

⁴⁰ Diaconescu 2010, p. 138-139.

⁴¹ Diaconescu 2010, p. 141-142.

⁴² Pentru analogiile legate de o eventuală tabără de vară, în articol nu se folosesc rapoartele de săpătură din anii '90, chiar dacă A. Diaconescu le amintește într-o notă de subsol, fiind citate doar analogii din Imperiu.

va începe construcția edificiilor din piatră? Chiar dacă am accepta prezența castrului în această zonă și aducerea contextului 9 din această zonă, întrebarea care se ridică este, oricât ar fi curățat de bine terenul și ar fi dus în interiorul orașului rămășițele, unde sunt urmele șoproanelor sau măcar a piroanelor de cort? Iar la întrebarea de ce drumul imperial nu trece prin oraș, răspunsul mai logic nu ar putea fi acela că în momentul în care construcția tronsonului acesta a ajuns la Sarmizegetusa, aici deja exista o construcție cu zidurile de incintă și drumurile est-vest și nord-sud conturate? Pe de altă parte, săpăturile arheologice ale echipei clujene conduse de A. Diaconescu s-au concentrat în urmă cu doi ani exact în zona templelor. Propriul raport de săpătură contrazice o astfel de ipoteză fantezistă, afirmând existența unui teren viran înainte de războaiele marcomanice⁴³. Așteptăm cu interes o nouă propunere pentru localizarea castrului!

În partea de apus, tot în afara zidurilor de incintă, pe lângă templele și descoperirile mai vechi, se adaugă și altele mai noi. În zona grădiniței, situată peste drum de căminul cultural, au fost cercetate clădirile EM 5 și EM 6, una dintre ele beneficiind de instalație de hipocaust⁴⁴. În apropiere, pe proprietatea Huniadi (**Fig. 2**), învecinată spre E cu grădinița, cu prilejul unei săpături de salvare au fost descoperite ziduri din piatră poziționate, probabil, în jurul unei curți din care s-a păstrat pavajul făcut din lespezi masive (**Fig. 4**). Nu au fost surprinse clădiri de lemn, în schimb avem de-a face cu structuri târzii, care au refolosit piese arhitectonice romane (au putut fi identificate două fragmente de la un prag de ușă), foarte asemănătoare cu cele descoperite în *Insula 3*⁴⁵ (**Fig. 5**).

Fig. 4. Pavaj din lespezi
(Foto: G. Băeștean)

Fig. 5. Structuri târzii
(Foto: G. Băeștean)

Pe proprietatea Oproni (**Fig. 2**), situată peste drumul care merge spre Hobița, la mică distanță față de incinta de apus, nu am descoperit nici un fel de structuri sau material arheologic, doar bolovani de dimensiuni foarte mari, folosiți, poate, ca material de construcție la un moment dat⁴⁶. Dacă ne îndreptăm și mai spre vest am putea să ajungem până la

⁴³ Ciongradi *et al.* 2014, p. 122-123.

⁴⁴ Informație D. Alicu; a se vedea planul din Alicu, Paki 1995, pl. I.

⁴⁵ Băeștean 2012, p. 591-602.

⁴⁶ Băeștean 2007, p. 309.

Păucinești⁴⁷, unde singurele mărturii sunt de natură civilă și probabil că aparțin unei *villa* sau unei așezări romane de pe teritoriul marelui oraș care se întindea până la Dunăre⁴⁸.

Date mai sărace ne oferă partea de sud a orașului. Aici, chiar pe axul central, orice fel de cercetare este îngăduită de o zonă mlăștinoasă și de stufăriș. Probabil pe această suprafață trebuie să fi fost amplasat un *castellum divisorium*, care distribuia apa adusă de undeva de pe dealurile din partea de sud a orașului după o prealabilă decantare⁴⁹. De asemenea, în această zonă au fost descoperite monumente funerare, care trebuie să fi aparținut necropolei de sud a orașului⁵⁰.

Mergând câțiva kilometri mai spre miazăzi ajungem în satul Hobița, unde, în punctul *Dealul Hobenilor*, pe malul stâng al pârâului Hobița, a fost cercetată în anul 1948 o *villa rustica*. Au fost identificate clădirea principală, un turn, anexe și zidul de incintă. Materialul arheologic recoltat a fost foarte bogat. La 200 m de sat, pe malul drept al Hobiței, a fost descoperită în anul 1978 o altă *villa rustica*. Au fost scoase la iveală ziduri, ceramică, cărămizi și țigle⁵¹. Lipsesc structurile sau elementele de echipament militar sau atestări epigrafice de veterani.

Acestea sunt datele de natură arheologică care sunt atestate până în acest moment la Sarmizegetusa. La acestea am mai putea adăuga observațiile că în zona de vest, în așa-zisa prelungire a orașului de la un moment dat, chiar dacă există informații mai puține, ele există. Săpăturile de salvare din curtea bazei arheologice, situată în apropierea zidului de vest, nu au scos la iveală structuri sau material care să ateste prezența soldaților. Nu există nici urme de distrugere prin incendiere, ca în cazul altor obiective din afara zidurilor, care au avut de suferit în timpul războaielor marcomanice. Nu a fost surprinsă nicio fază de lemn⁵². Nici săpătura de salvare din vara anului 2010, o cercetare inedită, de pe proprietatea Jurj, situată în imediata apropiere a râului, spre for, nu a putut aduce date noi legate de acest subiect. În toamna anului 2014, pe proprietatea Popescu Dorin (**Fig. 2**), situată nu la mare distanță și aproximativ în dreptul bazei arheologice, în cadrul săpăturii arheologice preventive desfășurate nu am descoperit urme ale vreunei faze de lemn sau echipament militar, doar ziduri de piatră care țin de așezarea urbană. Chiar dacă unitățile de săpătură sunt mai reduse în suprafață, poate că ar putea fi considerate chiar nereprezentative, ele ne ajută la conturarea unei suprafețe cu o mare concentrare de material militar și chiar de structuri care ar putea fi asimilate cu niște barăci militare, care se profilează în jurul forului sau mai degrabă a principiei, precum și în zona învecinată, cel puțin spre vest.

În ceea ce privește Colonia Dacica Sarmizegetusa, aceasta este foarte bine atestată și prezentă în toate domeniile vieții economice, politice, sociale, culturale, religioase, ca o mare metropolă ce a fost. Din punct de vedere arhitectonic și funcțional analizele au adus concluzii de mare acuratețe științifică, intrându-se în detalii și amănunte care nu sunt la îndemână pentru multe dintre așezările romane⁵³. Totuși, se cuvin unele observații.

Una este legată de forma în plan a urbei. Dintotdeauna și aproape aprioric s-a considerat că inițial orașul a avut o formă aproape pătrată, după care, la un moment dat,

⁴⁷ Mărghitău 1974-1975, p. 41; Branga 1980, p. 35, 109; Nemeș 1995-1996, p. 347; Popa 2002, p. 141.

⁴⁸ Piso 1995, p. 63-82.

⁴⁹ Băeștean 2008, p. 98.

⁵⁰ Ciongradi 1998, p. 87-94; Băeștean, Tutilă, 2011, p. 239-243.

⁵¹ Floca 1953, p. 743-754; Mitrofan 1973, p. 127-144; Tatu, Popa, Kalmar 1988-1991, p. 97; Popa 2002, p. 98-99.

⁵² Alicu, Popa, Bota 1995, p. 670-690.

⁵³ Etienne, Piso, Diaconescu 2002-2003, p. 60-88; Piso 2006, *passim*; Diaconescu, Bota 2004, p. 470-501; Băeștean 2008, *passim*; Diaconescu, Bota 2009, *passim*.

foarte probabil după războaiele marcomanice, a avut loc o prelungire de aproape 200 m spre vest, urbea căpătând o formă dreptunghiulară. Nu vom lua în discuție cifrele și datele exacte, acordăm cea mai mare încredere marilor noștri înaintași, care au studiat cu acribie aceste probleme și nu avem motive să le punem sub semnul întrebării⁵⁴.

Dar prelungirea așezării ridică mari întrebări. Nimeni nu a surprins într-o săpătură arheologică, cel puțin până acum, o posibilă primă incintă de piatră spre vest. Ea a fost mai degrabă presupusă prin calculul distanței de la *locus gromae* până la incinta de est⁵⁵. Acest calcul ar fi fost corect numai în cazul în care am fi avut un castru sau un oraș patrulator de piatră, ceea ce pare foarte puțin probabil în acest moment.

Pe de o parte ne întrebăm care era funcționalitatea strategică pentru colonie? Problema protecției unei suprafețe destul de restrânsă și pe care nu avem atestate deocamdată niște edificii foarte importante, este curioasă. De ce nu a fost cuprinsă partea de nord a templelor și a amfiteatrului sau de ce nu a cuprins această extindere templele dinspre partea de apus? La Tamugadi⁵⁶ sau la Xanten⁵⁷ amfiteatrele sunt cuprinse între ziduri. La Sarmizegetusa, el rămâne în afară și, probabil, acest lucru este din cauză că acesta exista deja în faza de lemn⁵⁸ și se lega de o cu totul și cu totul altă construcție sau planimetrie. La fel și templele, construite la o dată mai târzie, au rămas pe dinafară tocmai pentru că zidurile orașului au fost construite dintr-o perioadă foarte timpurie. În orice caz, zonele care au suferit distrugerii clare la est, nord și vest de oraș vor rămâne în continuare neprotejate. Motivul, probabil, că este unul destul de clar, apărarea se făcea pe *limes*, aceste pătrunderi fiind considerate doar niște accidente.

O altă problemă de natură strategică pe care o ridică această extindere este aceea a râului care penetra zidurile de sud și de nord. În ce fel s-ar fi rezolvat defensiva considerată insuficientă prin construirea unor ziduri perforate și traversate de un râu?

Din punct de vedere arheologic, în urma săpăturilor din anii '80 ai secolului XX, efectuate pe latura de V, înainte de așa-zisa prelungire, unde a fost trasată o secțiune de peste 60 m lungime, a fost surprins sistemul de fortificații al castrului din faza de lemn suprapus de clădiri din faza de piatră; nicio urmă de scoatere a vreunui zid de incintă din piatră⁵⁹. Pe de altă parte, chiar dacă ar putea fi considerate ca nereprezentative, cele două sondaje de pe suprafața în discuție, respectiv săpăturile din curtea bazei arheologice și de pe proprietățile Jurj sau Popescu, nu au surprins urme ale unei faze de lemn, echipament militar roman sau distrugerii ca și în celelalte cazuri din afara zidurilor de incintă.

În orice caz, pe baza situației cunoscute în acest moment, nu există nici un fel de motive să luăm în discuție o incintă de piatră cu două faze. Singura ipoteză validată de datele de moment pentru orașul de piatră este aceea a unei incinte dreptunghiulare de la bun început.

La aceste observații le-am mai adăuga și pe cele din *Insula 3*. De la bun început *cardo 3* vest ni s-a părut a avea o lățime foarte mare. Distanța dintre Z_7 și Z_1 este mai mare de 10 m, lucru pe care am încercat să-l explicăm prin presupunerea existenței unei fântâni publice, dar situația s-ar putea datora și unei modificări urbanistice. În profilul de sud au apărut fragmente de coloană și de capiteluri din calcar, pe lângă cele refolosite

⁵⁴ Alicu 1980, p. 24-26; Eck, Lobüscher 2001, p. 263; Lobüscher 2002, p. 91-100; Marcu, Cupcea 2011, p. 543-560.

⁵⁵ Alicu 1980, p. 24-26; Alicu, Paki 1995, p. 4-5.

⁵⁶ Opreanu 2010, p. 40.

⁵⁷ Precht 1983, p. 30, fig. 18.

⁵⁸ Alicu 1997, p. 78-102.

⁵⁹ Daicoviciu *et al.* 1983, p. 251-252, fig. 6.

în canalele târzii, ce aparțineau colonadei de la *cardo* sau de la *decumanus*⁶⁰. Pe *cardo* 4 vest am surprins o primă rigolă a drumului astupată și mutată la aproximativ 1,5 m spre vest (**Fig. 6**). Clădirea de la sud de canalul roman C₄ a fost extinsă sau construită în funcție de cea de-a doua rigolă.

Fig. 6. *Cardo* 4 vest (Foto: G. Băeștean)

Dar, dacă ținem cont de observația că toate clădirile construite cu piatră de carieră⁶¹ provin din fazele de început ale orașului, și având în vedere că partea de est a zidului Z₁₄ este construită cu un astfel de material, probabil că avem doar o prelungire a construcției (**Fig. 7**). Și în acest caz s-au păstrat fragmente de coloană, capiteluri sau postamentele porticului, care sunt tot din travertin sau calcar.

Fig. 7. Prelungirea clădirilor spre vest (Foto: G. Băeștean)

⁶⁰ Băeștean 2012, p. 591-602.

⁶¹ Diaconescu, Bota 2009, p. 19.

Sub *cardo* 5 vest am surprins urme de structuri din piatră acoperite de drum și suprapuse de zidurile extrem de late al unei noi clădiri, $Z_{19} = 1,15$ m, iar $Z_{21} = 1,75$ m (**Fig. 8**). Aceasta a fost singura construcție din *Insula 3* în cadrul căreia am descoperit numeroase fragmente de placaj din marmură de Bucova. La celelalte clădiri din suprafață, marmura nu apare decât în contextul refolosirii în pereții canalelor târzii.

Fig. 8. *Cardo* 5 vest (Foto: G. Băeștean)

În aceste condiții subscriem ipotezei lui A. Diaconescu, care vorbea de o deplasare spre vest a orașului⁶². Numai că suprapunerea unor construcții de piatră credem că ne îndreptățesc să presupunem că această modificare urbanistică a avut loc la o dată mai târzie. Îmbrăcarea forului în marmură și marile proiecte de lucrări din epoca severiană⁶³, de exemplu, ar putea să fie luate ca punct de reper, placajul de la clădirea din partea de vest potrivitându-se cu îmbrăcarea în marmură a forului. Diferența de aproximativ 1 m dintre rigolele de pe *cardo* 4 sau extinderea clădirii până la cea de-a doua rigolă, precum și lățimea mare a lui *cardo* 3 considerăm că sunt argumente suficiente pentru a lua în discuție o nouă etapă urbanistică, dar pentru o extindere de aproape 200 m spre apus pare insuficient. Din păcate nu știm dacă aceste modificări au avut efect până la incinta de vest, de asemenea nu știm ce se întâmplă la nord, la est sau la sud.

Având în vedere toate aceste observații am atrage atenția asupra încercărilor de centuriatie care s-au tot realizat în ultima vreme⁶⁴. Chiar dacă se poate vorbi de o anume standardizare la nivelul lumii romane, acum deja știm foarte bine că aceasta are doar un rol orientativ. Prin urmare, folosirea celor câteva drumuri paralele orientate E-V, pe care le bănuim cu toții a fi romane, dar pe care nu există nici un fel de sondaj care să le și verifice ca atare, precum și modificările cunoscute în antichitate, credem că ar trebui să mai tempereze entuziasmul pentru centuriația Sarmizegetusei. Altfel se poate ajunge la erori mari. În primul rând, centuriația fazei de lemn, foarte probabil, nu este a unei așezări

⁶² Diaconescu 2010, p. 146.

⁶³ Etienne, Piso, Diaconescu 2002-2003, p. 96-101; Piso 2006, p. 90-91; Diaconescu, Bota 2009, p. 138.

⁶⁴ Diaconescu 2010, p. 133-162; Marcu, Cupcea 2011, p. 543-560.

civile, ci a unui castru, în care nu cunoaştem situaţia drumurilor, motiv pentru care insulele de 70 m probabil că nu au nimic comun cu realitatea. Iar o *insula* de 80 de m în faza de piatră⁶⁵, cât timp distanţa dintre *cardines* de vest este de aproximativ 30 m, pare mult prea mare. Nu este imposibil, dar trebuie verificate arheologic şi mai trebuie ținut seama şi de modificările urbanistice, care nu ştim în ce măsură au afectat interiorul oraşului. Distanţa dintre acel *decumanus* surprins între clădirile X şi Y⁶⁶ şi *decumanus maximus* este foarte mare şi nu cunoaştem situaţia intermediară. De ce insist atât de mult asupra necesităţii acestor verificări? Cel puţin în *Insula 3* diferenţa de nivel dintre drumurile moderne şi cele romane este de peste 2 m. Prin urmare, păstrarea reţelei de drumuri ulterioare antichităţii, ținând cont şi de nivelul de dărâmtură foarte consistent, este destul de puţin probabilă. Pe de altă parte, nu putem exclude posibilitatea ca în partea de vest terenul să fie mai ridicat, construcţiile să nu mai fie foarte înalte, ca urmare nici nivelul de demolare foarte consistent, şi, din acest motiv, să avem păstrată trama stradală mai bine în această parte, în timp ce în apropierea forului aceasta să dispară. Dar fără o verificare prealabilă şi mergând doar pe presupunerea existenţei acelor *decumani*, de ce ar trebui să excludem posibilitatea prezenţei altor drumuri orientate E-V, intermediare? Este foarte posibil ca acestea să fi fost acoperite ulterior de nevoile unor gospodării medievale cu casă şi pământul aferent, situaţie păstrată până în zilele noastre de altfel. În aceste condiţii, *insulae* de 1×1 *actus* consider că pot fi luate în considerare fără nici un fel de probleme. La S de ultimul posibil *decumanus* nici nu mai avem alte străzi păstrate, doar la E de for un mic fragment din ceea ce ar putea să fie *cardo* 1 E. Probabil că încercările de centuriaţie pentru zona din afara zidurilor de incintă⁶⁷ sunt mult mai aproape de realitate, tocmai pentru că aceasta s-a realizat de la început ținându-se cont de planul unui oraş de piatră care nu va mai cunoaşte nici o altă extindere ulterioară.

Privind în lumina tuturor acestor observaţii planul suprapunerii celor două aşezări de la Sarmizegetusa⁶⁸, putem concluziona următoarele: în prima fază de lemn a funcţionat un castru de lemn, care este ocupat în faza a doua de coloniştii civili, aceştia începând construcţia oraşului de piatră în foarte scurt timp⁶⁹. Ei au folosit *principia* de lemn a castrului până la demararea lucrărilor la forul de piatră, practic cea de-a doua fază de lemn fiind surprinsă doar în jurul clădirii comandamentului, iar în *Insula 3* au fost surprinse doar barăci cu o singură fază de funcţionare, fără urme de incendiere. Ipoteza existenţei unei colonii de veterani nu este susţinută pentru moment de datele epigrafice sau arheologice. Descoperirea şanţului cu două faze de funcţionare de pe proprietatea Crişan, chiar dacă această situaţie mai trebuie verificată pe latura de vest şi în colţul de sud-vest, pare a completa, cel puţin pentru moment, sistemul de fortificaţii al castrului, surprins de săpăturile arheologice pe laturile de nord, est şi sud ca fiind refolosite ulterior şi de oraş. În nici un caz nu se poate vorbi de o prelungire spre vest a oraşului de piatră, cât timp nu există urma de scoatere a unei prime incinte de piatră pe această latură. Deocamdată, situaţia de moment ne atestă o incintă de piatră construită de la început cu dimensiunile de 520×620 m, în care forul de piatră suprapune *principia* de lemn, motiv pentru care nu va deveni centrul dreptunghiului cu dimensiunile redată mai sus.

⁶⁵ Diaconescu 2010, p. 146.

⁶⁶ Piso *et al.* 2008, p. 269; Piso, Țentea 2009, p. 190-191.

⁶⁷ Diaconescu 2010, p. 147-148.

⁶⁸ Alicu, Paki 1995, plate II, 1.

⁶⁹ Băeştean 2012a, p. 131-150.

Bibliografie

- Alicu 1978 – D. Alicu, *Templul zeiței Nemesis de la Ulpia Traiana Sarmizegetusa*, în *ActaMN*, 15, 1978, p. 173-177.
- Alicu 1979 – D. Alicu, *Note asupra templului sirian de la Sarmizegetusa*, în *SCIVA*, 30, 4, 1979, p. 625-629.
- Alicu 1980 – D. Alicu, *Le camp légionnaire de Sarmizegetusa*, în *Potaissa*, 2, 1980, p. 23-28.
- Alicu 1984 – D. Alicu, *Două cuptoare de ars țigle și cărămizi de la Ulpia Traiana Sarmizegetusa*, în *ActaMN*, 21, 1984, p. 467-475.
- Alicu 1997 – D. Alicu, *Ulpia Traiana Sarmizegetusa. Amfiteatrul 1*, Cluj-Napoca, 1997.
- Alicu, Paki 1995 – D. Alicu, A. Paki, *Town-Planning and population in Ulpia Traiana Sarmizegetusa*, BAR (S), 605, Oxford, 1995.
- Alicu, Diaconescu 2008 – D. Alicu, A. Diaconescu, *Recently Found Fragments of Bronze Statues from Colonia Dacica Sarmizegetusa*, în *EphNap*, 18, 2008, p. 199-200.
- Alicu, Popa, Bota 1995 – D. Alicu, V. Popa, E. Bota, *Cercetări arheologice la Sarmizegetusa. Campania 1994*, în *ActaMN*, 32, 1, 1995, p. 665-722.
- Alicu et al. 2010 – D. Alicu, G. Băeștean, M. Barbu, M. Ion, *Sarmizegetusa, com. Sarmizegetusa, jud. Hunedoara [Ulpia Traiana Sarmizegetusa]*, Insula 3, în *CCA, campania 2009*, Suceava, 2010, p. 166-167.
- Băeștean 2007 – G. Băeștean, *Sarmizegetusa, com. Sarmizegetusa, jud. Hunedoara [Ulpia Traiana Sarmizegetusa]. Punct: Proprietatea Oproni Cornel*, în *CCA, campania 2006*, Tulcea, 2007, p. 309.
- Băeștean 2008 – G. Băeștean, *Aprovizionarea cu apă în Dacia romană*, Cluj-Napoca, 2008.
- Băeștean 2008-2009 – G. Băeștean, *Legiunea XIII Gemina în Colonia Dacica Sarmizegetusa?*, în *SCIVA*, 59-60, 2008-2009, p. 165-172.
- Băeștean 2012a – G. Băeștean, *Canale târzii la Sarmizegetusa*, în vol. ed. H. Pop, I. Bejinariu, S. Băcuet-Crișan, D. Băcuet-Crișan, *Identități culturale locale și regionale în context european. In memoriam Alexandri V. Matei*, Cluj-Napoca, 2012, p. 591-602.
- Băeștean 2012b – G. Băeștean, *Castrul de la Sarmizegetusa*, în *Sargetia* (S.N.), III, 2012, p. 131-150.
- Băeștean, Albulescu 2010 – G. Băeștean, T. Albulescu, *Monografia istorico-etnografică a localității Sarmizegetusa*, Deva, 2012.
- Băeștean, Tutilă 2010 – G. Băeștean, O. Tutilă, *Construcția de tip villa de la Ostrovu Mic*, în *Sargetia* (S.N.), I, 2010, p. 173-183.
- Băeștean, Tutilă 2011 – G. Băeștean, O. Tutilă, *O nouă inscripție funerară de la Sarmizegetusa*, în *Apulum*, 48, 2011, p. 239-243.

- Băeștean, Barbu 2015 – G. Băeștean, M. Barbu, *Ulpia Sarmizegetusa Traiana. About the wooden stage structures on the 3rd Island*, în *Sargetia* (S.N.), VI, 2015, p. 181-192.
- Băeștean, Marcu, Țentea 2009 – G. Băeștean, F. Marcu, O. Țentea, *Sarmizegetusa, com. Sarmizegetusa, jud. Hunedoara [Ulpia Traiana Sarmizegetusa]. Necropola estică*, în *CCA, campania 2008*, Târgoviște, 2009, p. 192.
- Băeștean et al. 2007 – G. Băeștean, F. Marcu, O. Țentea, I. Petiș, C. Plăiaș, R. Varga, P. Ureche, *Sarmizegetusa, com. Sarmizegetusa, jud. Hunedoara [Ulpia Traiana Sarmizegetusa]. Punct: La Cireș - Necropola estică*, în *CCA, campania 2006*, Tulcea, 2007, p. 307-308.
- Băeștean et al. 2008 – G. Băeștean, F. Marcu, O. Țentea, I. Petiș, G. Cupcea, P. Ureche, *Sarmizegetusa, com. Sarmizegetusa, jud. Hunedoara [Ulpia Traiana Sarmizegetusa]. Punct: Necropola de est*, în *CCA, campania 2007*, Iași, 2008, p. 270.
- Bărbulescu 1987 – M. Bărbulescu, *Din istoria militară a Daciei romane. Legiunea V Macedonica și castrul de la Potaissa*, Cluj-Napoca, 1987.
- Branga 1977 – N. Branga, *Considerații topografice și arhitectonice cu privire la Ulpia Traiana Sarmizegetusa*, în *Sargetia*, XIII, 1977, p. 183-190.
- Branga 1980 – N. Branga, *Urbanismul Daciei romane*, Timișoara, 1980.
- Bulzan 1997 – S. Bulzan, *Piese figurate din bronz descoperite la Ulpia Traiana Sarmizegetusa*, în *Crisia*, 26-27, 1997, p. 373-379.
- Bulzan 1998 – S. Bulzan, *Alexander as Hercules on a Small Bronze from Sarmizegetusa*, în *ActaMN*, 35, 1, 1998, p. 69-76.
- Ciongradi 1998 – C. Ciongradi, *Die von den Fabri Gewidmeten Stellen aus Sarmizegetusa*, în *ActaMN*, 35, 1, 1998, p. 87-94.
- Ciongradi et al. 2014 – C. Ciongradi, A. Diaconescu, D. Alicu, E. Bota, V. Voișan, G. Băeștean, *Templul Mare*, în *CCA, campania 2013*, Oradea, 2014, p. 122-123.
- Cociș 2004 – S. Cociș, *Fibulele din Dacia romană*, Cluj-Napoca, 2004.
- Daicoviciu 1966 – C. Daicoviciu, *Severus Alexander și provincia Dacia*, în *ActaMN*, 3, 1966, p. 153-171.
- Daicoviciu, Piso 1975 – H. Daicoviciu, I. Piso, *Sarmizegetusa și războaiele marcomanice*, în *ActaMN*, 12, 1975, p. 159-163.
- Daicoviciu, Alicu 1984 – H. Daicoviciu, D. Alicu, *Colonia Ulpia Traiana Sarmizegetusa*, București, 1984.
- Daicoviciu et al. 1975 – H. Daicoviciu, D. Alicu, E. Nemeș, I. Piso, C. Pop, A. Rusu, *Principalele rezultate ale săpăturilor din 1973-1974 la Ulpia Traiana Sarmizegetusa și semnificația lor*, în *Sargetia*, XI-XII, 1974-1975, p. 225-232.
- Daicoviciu et al. 1983 – H. Daicoviciu, D. Alicu, I. Piso, C. Pop, A. Soroceanu, C. Ilieș, *Săpăturile din 1980 de la Ulpia Traiana Sarmizegetusa*, în *MCA*, 15, 1983, p. 246-277.

- Diaconescu 1997 – A. Diaconescu, *Forum and Principia. An Essay on the function of a specific architectural form. New data in the light of the excavations from Colonia Dacica Sarmizegetusa*, în vol. ed. N. Gudea, *Roman Frontier Studies. Proceedings of the XVIIth International Congress of Roman Frontier Studies*, Zalău, 1997, p. 84-89.
- Diaconescu 1998 – A. Diaconescu, *A Bronze Maenad from Sarmizegetusa*, *ActaMN*, 35, 1, 1998, p. 77-86.
- Diaconescu 2010 – A. Diaconescu, *Urme ale centuriației la Sarmizegetusa și în teritoriul său (I)*, în *Sargetia* (S.N.), I, 2010, p. 133-162.
- Diaconescu, Bota 2004 – A. Diaconescu, E. Bota, *Epigraphy and Archaeology: The Case of Two Recently Excavated Nymphaea from Colonia Dacica Sarmizegetusa*, în vol. ed. R. Ardevan, C. Ciongradi, C. Găzdac, C. Roman, L. Ruscu, *Orbis Antiquus. Studia in honorem Ioannis Pisonis*, Cluj-Napoca, 2004, p. 470-501.
- Diaconescu, Bota 2009 – A. Diaconescu, E. Bota, *Le forum de Trajan à Sarmizegetusa. Architecture et sculpture*, Cluj-Napoca, 2009.
- Diaconescu, Bota, Voișan 2006 – A. Diaconescu, E. Bota, V. Voișan, *Ceramica de tradiție provincial romană în sec. V-VI pe teritoriul Daciei. Grupul Sarmizegetusa- Napoca*, în vol. ed. C. Gaiu, C. Găzdac, *Fontes historiae. Studia in honorem Demetrii Protase*, Bistrița – Cluj-Napoca, 2006, p. 885-909.
- Eck, Lobüscher 2001 – W. Eck, T. Lobüscher, *Ein neuer Stadtplan der Colonia Ulpia Traiana Dacica Sarmizegetusa*, în *ZPE*, 137, 2001, p. 263-269.
- Etienne, Piso, Diaconescu 1990 – R. Etienne, I. Piso, A. Diaconescu, *Les deux forums de la Colonia Ulpia Traiana Augusta Dacica Sarmizegetusa*, în *REA*, 92, 3-4, 1990, p. 273-297.
- Etienne, Piso, Diaconescu 2002-2003 – R. Etienne, I. Piso, A. Diaconescu, *Les fouilles du forum vetus de Sarmizegetusa. Rapport general*, în *ActaMN*, 39-40, 2002-2003, p. 59-154.
- Fiedler, Höpken 2007 – M. Fiedler, C. Höpken, *Das „gemeinschaftliche“ und das „private“ Opfer: Beispiele aus dem Spektrum von Votivpraktiken in römischen Heiligtümern, dargestellt an Befunden aus Apulum und Sarmizegetusa (Dakien)*, în vol. ed. C. Frevel, H. von Hesberg, *Kult und Kommunikation. Medien in Heiligtümern der Antike*, Wiesbaden, 2007, p. 435-466.
- Floca 1937 – O. Floca, *O nouă villa suburbana în hotarul Sarmizegetusei*, în *Sargetia*, I, 1937, p. 25-43.
- Floca 1953 – O. Floca, *Fermă (villa rustica) din epoca sclavagistă romană*, în *MCA*, 1, 1953, p. 743-754.
- Garbsch 1989 – J. Garbsch, *Das älteste Militärdiplom für die Provinz Dakien*, în *BVBl*, 54, 1989, p. 137-151.
- Găzdac 1998 – C. Găzdac, *A Lead Mould from Ulpia Traiana Sarmizegetusa*, în *Pontica*, 33, 1998, p. 351-353.
- Găzdac, Cociș 2004 – C. Găzdac, S. Cociș, *Coins from Roman Sites and Collections of Roman Coins from Romania. Ulpia Traiana Sarmizegetusa*, Cluj-Napoca, 2004.

- Găzdac *et al.* 2005 – C. Găzdac, G. Băeștean, C. Roman, B. Wright, *Identifying Living Areas at Ulpia Traiana Sarmizegetusa (in Roman Dacia). Coins and Metal Detecting*, în *RBN*, 151, 2005, p. 231-246.
- Gudea 1997 – N. Gudea, *Der dakische Limes. Materialien zu seiner Geschichte*, în *JRGZM*, 44, 1997, p. 1-113.
- Lobüsch 2002 – T. Lobüsch, *Neuer Untersuchungen zum Umwehrung und Stadtentwicklung von Sarmizegetusa*, în *ArchKorrbl*, 32, 1, 2002, p. 91-100.
- Marcu, Cupcea 2011 – F. Marcu, G. Cupcea, *The Topography of Colonia Ulpia Traiana Augusta Dacica Sarmizegetusa and the First Centuriation in Dacia*, în *ArchKorrbl*, 41, 4, 2011, p. 543-560.
- Marcu, Rădeanu, Țentea 2003 – F. Marcu, V. Rădeanu, O. Țentea, *Sarmizegetusa, com. Sarmizegetusa, jud. Hunedoara [Ulpia Traiana Sarmizegetusa]. Punct: La Cireș - Necropola Estică*, în *CCA, campania 2002*, Cluj-Napoca, 2004, p. 289-290.
- Marcu, Rădeanu, Țentea 2004 – F. Marcu, V. Rădeanu, O. Țentea, *Sarmizegetusa, com. Sarmizegetusa, jud. Hunedoara [Ulpia Traiana Sarmizegetusa]. Punct: La Cireș - Necropola Estică*, în *CCA, campania 2003*, Cluj-Napoca, 2004, p. 289-290.
- Marcu, Rădeanu, Țentea 2005 – F. Marcu, V. Rădeanu, O. Țentea, *Sarmizegetusa, com. Sarmizegetusa, jud. Hunedoara [Ulpia Traiana Sarmizegetusa]. Punct: La Cireș - Necropola Estică*, în *CCA, campania 2004*, Jupiter – Mangalia, 2005, p. 324-326.
- Mărghitan 1974-1975 – L. Mărghitan, *Urme romane pe cuprinsul județului Hunedoara*, în *Sargetia*, XI-XII, 1974-1975, p. 37-42.
- Mitrofan 1974 – I. Mitrofan, *Villae rustice în Dacia Superioară (II)*, în *ActaMN*, 11, 1974, p. 41-60.
- Nemeș 1995-1996 – E. Nemeș, *Descoperiri de epocă romană în Țara Hațegului*, în *Sargetia*, XXVI, 1995-1996, p. 341-352.
- Opreanu 2010 – C. H. Opreanu, *Interferences dans l'architecture militaire et civile romaine au debut du IIe siecle apre J.-Chr. Le probleme des „villes militaires”*, în *EphNap*, 20, 2010, p. 39-59.
- Petculescu, Băeștean, Barbu, în pregătire – L. Petculescu, G. Băeștean, M. Barbu, *Echipament militar roman de la UTS sector Insula 3*, în pregătire.
- Piso 1995 – I. Piso, *Le territoire de la Colonia Sarmizegetusa*, în *EphNap*, 5, 1995, p. 63-82.
- Piso 2006 – I. Piso, *Le forum vetus de Sarmizegetusa*, București, 2006.
- Piso, Diaconescu 1986 – I. Piso, A. Diaconescu, *Forurile din Ulpia Traiana Sarmizegetusa*, în *ActaMN*, 22-23, 1986, p. 161-183.
- Piso, Băeștean 2000 – I. Piso, G. Băeștean, *Des fistulae plumbeae a Sarmizegetusa*, în *ActaMN*, 37, 1, 2000, p. 223-229.
- Piso, Țentea 2009 – I. Piso, O. Țentea, *Sarmizegetusa, com. Sarmizegetusa, jud. Hunedoara [Ulpia Traiana Sarmizegetusa]. Templul lui Yarhibol*, în *CCA, campania 2008*, Târgoviște, 2009, p. 190-191.
- Piso, Roman, Diaconescu 2005 – I. Piso, C. A. Roman, A. Diaconescu, *Sarmizegetusa, com. Sarmizegetusa, jud. Hunedoara [Ulpia Traiana Sarmizegetusa]*.

- Obiectiv EM 33, în *CCA, campania 2004*, Jupiter – Mangalia, 2005, p. 318-319.
- Piso *et al.* 2002 – I. Piso, F. Marcu, O. Țentea, V. Rădean, *Sarmizegetusa, com. Sarmizegetusa, jud. Hunedoara [Ulpia Traiana Sarmizegetusa]. Punct: La Cireș - Necropola estică*, în *CCA, campania 2001*, Buziaș, 2002, p. 274-276.
- Piso *et al.* 2006 – I. Piso, F. Marcu, G. Băeștean, C. Delinescu, O. Țentea, C. Plăiaș, R. Varga, G. Cupcea, V. Popovici, P. Ureche, *Sarmizegetusa, com. Sarmizegetusa, jud. Hunedoara [Ulpia Traiana Sarmizegetusa]. La Cireș - Necropola estică*, în *CCA, campania 2005*, Constanța, 2006, p. 311.
- Piso *et al.* 2008 – I. Piso, C. Roman, D. Alicu, O. Țentea, G. Băeștean, G. Cupcea, I. Petiș, P. Ureche, C. Delinescu, *Sarmizegetusa, com. Sarmizegetusa, jud. Hunedoara [Ulpia Traiana Sarmizegetusa]. Zona de la V de forum vetus (X+Y)*, în *CCA, campania 2007*, Iași, 2008, p. 268-269.
- Popa 2002 – D. Popa, *Villae, vici, pagi. Așezările rurale din Dacia romană intracarpatică*, Sibiu, 2002.
- Precht 1983 – G. Precht, *The town walls and defensive systems of Xanten-Colonia Ulpia Traiana*, în vol. ed. B. Hobley, J. Maloney, *Roman Urban Defences in the West*, London, 1983, p. 29-39.
- Rusu-Pescaru, Alicu 2000 – A. Rusu-Pescaru, D. Alicu, *Templele romane din Dacia*, Deva, 2000.
- Tatu, Popa, Kalmar 1988-1991 – H. Tatu, O. Popa, Z. Kalmar, *Contribuții la repertoriul arheologic al Țării Hațegului (jud. Hunedoara)*, în *Sargetia*, XXI-XXIV, 1988-1991, p. 93-105.

A Reconsideration of the Plan of Colonia Dacica Sarmizegetusa

Abstract

Over time it has been much discussion on the beginnings of the Roman Sarmizegetusa. Thus, under the old theories have defined two major currents. First who pleads for a military camp after the first Dacian-Roman War, and after which was leaving by the soldiers its will develop an urban community, only that the camp had a stone phase. And the second ones that the city has existed from the beginning, but troops that contributed to its construction were stationed in a different location. The contribution of the present article is that after it sketched archaeological situation at the moment and were interpreted the data known to date, were obtained conclusions that found the middle way between theories mentioned above. Respectively, there was a military camp, but that functioned only in the first timber phase, early settlers were placed in the second wooden phase in between military installations abandoned by the military and the city was built in stone from the very beginning, with the rectangular plan known. In no case can not speak of an extension of the city of stone to the west, how long there is no trace of removing of a first stone enclosure on that side. For the time being, the situation of the moment certify a stone enclosure constructed from the beginning with dimensions of 520 × 620 m, where the stone *forum* overlap wooden *principia*, so that will not become the center of the rectangle with the dimensions shown above.

List of Illustrations

- Fig. 1.** *Insula 3*, wooden phase buildings
Fig. 2. Archaeological site plan (after Alicu, Paki 1995, pl. I)
Fig. 3. The ditch in two phases (Photo: G. Băeștean)
Fig. 4. Paving slabs (Photo: G. Băeștean)
Fig. 5. Late structures (Photo: G. Băeștean)
Fig. 6. *Cardo 4 West* (Photo: G. Băeștean)
Fig. 7. Building westward extension (Photo: G. Băeștean)
Fig. 8. *Cardo 5 West* (Photo: G. Băeștean)